

Over de boeken van E.J. Beker

Toespraak van J.H. Sonderen tijdens de gedachtenisbijeenkomst op vrijdag 16 juni vanaf 13.30 uur op het Theologisch Seminarium Hydepark te Doorn

De eerste keer dat ik Ernst Johannes Beker in levenden lijve zag, was in de bibliotheek van het Theologisch Instituut aan de Herengracht 514-516 in Amsterdam. Hij was net benoemd tot hoogleraar als opvolger van Gerard Cornelis van Niftrik en hij kwam op bezoek in het Instituut. Ik was als student aan het werk in de bibliotheek, keek op en zag een lange man wat rondneuzend rondgaan. Even was er oogcontact tussen ons, een vriendelijke begroeting, en weg was hij weer, de bibliotheek uit. Dat het Ernst Beker was die daar in de bibliotheek rondliep, wist ik – ik weet het nog goed – omdat ik hem herkende van een televisie-uitzending waarin hij de oude professor K.H. Miskotte in diens bibliotheek in Voorst interviewde – een tv-uitzending die ik als jong gymnasiast had gezien, die me geboeid had, maar waar ik inhoudelijk weinig van begrepen had. Een ervaring die ik – naar ik later begreep – met meerderen gedeeld had.

Toen ik een jaar of wat na onze eerste vluchtige ontmoeting Ernst's assistent werd, en we gaandeweg aan de praat raakten over zijn ontmoetingen met theologen, kwamen op een bepaald moment ook zijn herinneringen aan het gesprek met de oude professor Miskotte in diens bibliotheek in Voorst naar voren. Nadat Beker mijn onbegrip ten aanzien van de inhoud van dit gesprek had beluisterd, vroeg hij zich in alle ernst af of hij zelf wel iets van het gesprek met Miskotte begrepen had en hij diskwalificeerde zichzelf in eigen ogen in elk geval voorgoed als tv-interviewer. Beker herinnerde zich daarbij heel levendig hoe Miskotte hem had rondgeleid in zijn gigantische bibliotheek en hoe hem (Beker) dat ronduit had tegengestaan. Niet alleen psychisch, maar ook fysiek. Dit in tegenstelling tot vele andere theologen, die door Miskotte in diens bibliotheek waren rondgeleid – onder wie Hans Hasselaar, met wie Ernst Beker later 'Wegen en kruispunten in de dogmatiek' schreef – en die van bewondering (zoals Ernst Beker zei) bijna huiverden van genot bij de ontmoeting met de Meester in diens bibliotheek!

Met plezier in bibliotheken rondgeleid worden en in bibliotheken werken, ik heb Ernst Beker er nooit op kunnen betrappen. Over zijn eigen bibliotheek sprak hij nooit als 'bibliotheek'. Hij had het in Bilthoven, waar hij in het tuinhuisje werkte, het 't liefst over zijn 'hol', zijn 'werkhol'; en daar stonden ook boeken in. Daarvoor, in Utrecht, in dat grappige en sfeervolle bonbonnièrehuis aan de Maliebaan, was het niet anders. Gunning stond daar ergens op de gang bij een overloop – niet voor straf, maar toch...als je niet beter wist, liep je zomaar aan Gunning voorbij. Niet dat Ernst Beker niets met boeken had en niets met Gunning – integendeel – maar over zijn 'bibliotheek' had hij het nooit. Daarom is het ook goed als wij vandaag niet al te plechtig over de 'bibliotheek' van Ernst Beker spreken. We spreken vandaag wel over zijn boeken, en dat zijn er vele. En we spreken vandaag over de betekenis van die boeken. Nu en straks!

Straks bekijken we ze ook, nemen ze in handen – zoals hij dat deed met zijn grote handen met altijd wel één vinger gedrenkt in pijptabak (her en der zichtbaar in de boeken) – bladeren erin, ruiken eraan, zien zijn vele kleine handgeschreven aantekeningen op talloze bladzijden, voelen zijn aanwezigheid en nemen in zijn boeken fragmenten van zijn aanwezigheid met ons mee. Want dat wilde hij. En Diekje – als erfgenaam – wil het ook: dat wij fragmenten van zijn aanwezigheid meenemen. De één het ene, de ander het andere fragment. En misschien laten we nog wat brokstukken over voor de boekverkoper, die mee zal nemen wat wij achterlaten.

Wij nemen straks boeken mee: uit gedeelde liefde ... uit gedeelde leesliefde ten opzichte van deze bijzondere, deze gevoelige man, Ernst Beker, die met zijn boeken – en in toenemende mate met fragmenten daaruit – omging als met de mensen die hij op zijn weg tegenkwam: hij zocht ze te ontmoeten, probeerde ze persoonlijk doorleefd te verstaan met onverbidelijke eerlijkheid, én hij liet ze nooit onberoerd achter.

We spreken vandaag over de boeken van Ernst Beker, en over de betekenis van die boeken. Ik ga hier niet in kort bestek herhalen wat ik daarover in twee omvangrijke artikelen in het tijdschrift 'Kerk en Theologie' van april 2001 over de theologische biografie en de dogmatiek van Ernst Beker heb

geschreven ter gelegenheid van zijn tachtigste verjaardag. Wie wil, neme en leze die artikelen (en daarbij die van Marcel Barnard, Maarten den Dulk, Matthias Smalbrugge en Theo Witvliet – allen oud-promovendi van Ernst Beker). Wat ik wel wil doen, is enkele momenten met u stilstaan bij de vraag: Hoe ging Ernst Beker als theoloog, als dogmaticus met de werkelijkheid om, in het bijzonder met boeken als deel van de werkelijkheid? En wat kunnen wij daarvan leren?

Om te beginnen probeer ik daarover iets te zeggen door u een contrastervaring te noemen. Ernst Beker lijkt als theoloog, als dogmaticus in weinig opzichten op de kenner van het Chinees, de sinoloog Peter Kien uit de roman van de Joodse schrijver Elias Canetti, 'Die Blendung' (in het Nederlands verschenen onder de titel 'Het Martyrium'). Een roman die misschien ook ergens in de boekencollectie van Ernst Beker te vinden is. Misschien lijkt Beker alleen in dit opzicht op Kien, dat hij als dogmaticus in veler moderne of postmoderne optiek zich ook bezighoudt met de bestudering van een soort Chinees. Verder wijkt Beker vooral af van Kien.

Ik schets u kort de inhoud van deze roman die geschreven werd in de jaren dertig van de vorige eeuw, toen de wereld in Duitsland ontvlamde. De sinoloog Peter Kien wil alleen voor zijn wetenschappelijke werk leven en trekt zich uit de wereld terug in de kafkaëske ruimten van zijn privé-bibliotheek, waar het daglicht alleen van boven naar binnenvalt, omdat alle wanden met boekenkasten bedekt zijn. Om er zeker van te zijn dat zijn boeken goed verzorgd zullen worden, gaat hij in op het voorstel van zijn huishoudster om met haar te trouwen. Een grote vergissing! De domme, hebzuchtige vrouw is nergens anders op uit dan om hem uit het huis te verdrijven. Kien wordt heel direct met de werkelijkheid buiten zijn bibliotheek geconfronteerd. Buiten, op straat, is ieder op zoek naar eigen voordeel, en wordt er zonder pardon gestolen en bedrogen. In de open inrichting die de samenleving is kan de geleerde Kien, gewend aan nette ordeningen en classificaties, zich niet handhaven. De chaos slaat toe in zijn denken. Zijn broer, Georges, een psychiater, brengt de verwarde sinoloog in diens geliefde bibliotheek terug. Maar Peter Kien kan zijn angsten niet meer beheersen en verbrandt zichzelf te midden van zijn boeken.

Ik maak een paar opmerkingen bij deze roman. Het abstracte denken maakt het voor Peter Kien – voor wie de 'filosoof van het protestantisme' Immanuel Kant model stond – onmogelijk om de werkelijkheid te begrijpen. We zien Geest en natuur, cultuur en leven, man en vrouw bij deze 'kiene' man tot tegenstellingen uitgroeien, die vernietigend uitwerken. Hoe anders gaat het er aan toe in het 'vloeibare' denken van Ernst Beker, waarin Geest en natuur, cultuur en leven, man en vrouw ten diepste – om een geliefd woord van Ernst te citeren – nooit tot tegenstellingen worden. Ernst Beker voelde zich zeer thuis bij de autobiografie van de katholieke schrijver Carl Zuckmayer – een late vriend van Karl Barth – die zeker ook onder de boekencollectie van Ernst Beker te vinden is. (Ik heb al een exemplaar, dus u mag straks op zoek... of anders naar de boekwinkel.)

De autobiografie van Carl Zuckmayer heeft als titel: 'Als wär's ein Stück von mir' 'als was het een stuk van mezelf'. De ondertitel: 'Horen der Freundschaft' geeft het bepalende motief aan van het van diepgaande ervaringen doortrokken leven van Carl Zuckmayer – én van Ernst Beker: het geloof in vriendschap als kern van de humaniteit, die een mens de kracht geeft om existentiële crises te boven te komen om weer een beetje een ontspannen en genietend mens te kunnen worden. Vrienden vond Zuckmayer – en ook Ernst Beker – onder kunstenaars (ik denk bijv. in het geval van Ernst aan Tineke Barghuis), maar hij vond ook vrienden net als Zuckmayer onder soldaten in de vuurlinie, onder theologen van naam soms, maar ook onder onbekenden, dorpsbewoners, notarissen, boeren, arbeiders. Zo van levensbelang waren vrienden (mannen en vrouwen) voor Zuckmayer, dat hun vertrek of overlijden hem neerslaat – 'als was het een deel van hemzelf' ('als wär's ein Stück von ihm'). Ernst Beker herkende dit door Zuckmayer vertolkte gevoel als zijn eigen levensgevoel: 'als was het een deel van hemzelf'. Zo ervoer hij ook het vertrek of het overlijden van vrienden. Om met Vasalis te spreken: 'Niet het scheiden doet zo'n pijn, maar het afgesneden zijn...' Om die pijn te verzachten werd Ernst Beker soms geholpen door christologische overpeinzingen over het relatiedogma, de leer van de an- en hypostasie, en door pneumatologische overpeinzingen over het extra-calvinisticum: over de buitensporigheid van de Geest van God, die – zou je vanuit een bepaald perspectief kunnen zeggen – ook Ernst Beker tot een diep bevindelijk, ja mystiek mens stempelde. In 'Wegen en kruispunten in de dogmatiek' – waarvan ik de hele ontwikkeling en uitwerking van heel dichtbij meemaakte – vindt u de

reflecties van Ernst Beker daarover nader uitgewerkt. Daar treft u ook de namen aan van de theologen uit allerlei eeuwen met wie hij – zoals hij het noemde – ‘in gesprek’ wilde zijn. Daar zult u ook getroffen worden door zijn ‘vloeibare’ denken – ernstig, baldadig en vrolijk gericht op de levende werkelijkheid binnen en buiten de boeken.

In mijn eerder genoemde artikelen over Ernst Beker in het tijdschrift ‘Kerk en Theologie’ van april 2001 laat ik uitvoerig zien dat het er in de leerschool van Ernst Beker telkens opnieuw weer om gaat dat je blijft letten op de concrete mensen, situaties en tijden waarin bepaalde spreekregels gelden voor de uitleg van de bijbel – want meer dan dat zijn dogma’s niet! Dogma’s zijn spreekregels voor de uitleg van de bijbel. En ze bieden vanuit reformatorisch perspectief naar mijn mening werk voor de theologische kleermaker. Want – gedachtig een uitspraak van Oepke Noordmans - : in de Reformatie heeft het dogma het priestergewaad afgelegd. In aansluiting daarop zeg ik vandaag: dogma’s vragen om maatwerk, niet om confectie! Met een ander beeld gezegd: gestolde spreekregels kunnen tot systeemdwang leiden en zullen dan weer vloeibaar moeten worden. De bijbel geeft immers alleen Tora, d.w.z. aanwijzingen om te leven in de werkelijkheid!

Het gaat er in het theologische, het dogmatische denken van Ernst Beker om je geest lenig te houden en een onafhankelijk denkraam met ruim uitzicht te creëren. Voor die soepelheid heb je (geestelijke) vingeroefeningen nodig. Daarvoor gebruikte Ernst Beker boeken – zoals de meeste theologen – maar indringender dan bij vele andere theologen heb ik bij hem ervaren dat je niet alleen maar theologie moet lezen als je werkelijk theoloog wilt zijn. Hij was bijv. dol op passages bij de russisch-orthodoxe Dostojewski die de werkelijkheid als wónder centraal stellen, zoals in de beroemde uitspraak van prins Mysjkin in de roman ‘De Idioot’: ‘Kan schoonheid de wereld redden?’ Het lezen en bestuderen van boeken op allerlei gebied is belangrijk. Maar Ernst Beker gebruikte niet alleen maar boeken en tijdschriften (waaronder ‘Voetbal International’) om zijn geest lenig te houden en zijn relatie tot de werkelijkheid te bepalen. Hoe belangrijk het domein van de ‘taal’ voor hem ook is, er is bij hem altijd bespeurbaar – bijna voelbaar en tastbaar – een nog omvattender, nog intenser domein: het domein van het leven zelf, ons bloedeigen bestaan! Aan woorden en begrippen voorbij kende Ernst Beker de diepe ontroering van het leven dat verder strekt dan boeken en de discussies daarover. Ook daarin kunnen we van hem leren. Ik ben blij dat ik mocht leven in de tijd dat Ernst Beker onder ons is geweest, om te horen en te lezen hoe hij dat woordloze en begriploze met zijn unieke en onvervangbare *stem* voor ons, zijn tijdgenoten, wist te vatten en daarmee een dialoog op gang bracht, mét en ín u en mij. Ik ben hem er, met u, oneindig dankbaar voor!

Van de boeken en van de persoon Ernst Beker leer ik kernachtig gezegd telkens opnieuw – want de levendige herinnering blijft haar werk doen – dat het in het leven ten diepste draait om het ervaren van de relatie tussen Ik en Gij ... Ik en Jij (met een hoofdletter en met een kleine letter). Door ‘Jou’ te ontmoeten, midden in het dagelijkse leven, verander ‘ik’ en word rijker en veelzijdiger: durf gaandeweg mijn angsten, verlangens en obsessies bloot te leggen en te erkennen dat ik óók een ónbekende ben, voor mezelf en voor jou.

Met Ernst, en met Josine, richten we ons op die horizon voor heel de oecumene, heel de bewoonde wereld waarin we ons met het verscheurend karakter van ons verlangen kunnen verzoenen. En lezen en horen we tot slot in de bibliotheek van Hydepark – het seminarie waar Ernst als rector en Josine als zijn gade zo intens troostrijk met velen van ons hebben meegeleefd – de woorden van de dichter P.N. van Eyck:

Gij zijt mij overal nabij,
In ieder ding: gij ziet naar mij,

Of ik u aanzie en herken,
En, een met u, gelukkig ben.

Wel blijf ik dikwijls blind voor u
En reis ik ver van hier en nu,

Of ergens 't veilig eiland is
Waar 'k troost of slaap vind voor gemis.

Maar soms ben 'k onverwacht weer thuis.
Gij roept mij zachtjes. In 't geruis

Van wind en blaren langs het raam
Hoor ik de fluistring van mijn naam,

Of in een glinstring van 't licht
Zie ik uw wachtend aangezicht.

Als ik dan schuchter tot u kom,
Wordt het zo wonder-stil rondom,

Zo vreemd en wonder-stil in mij,
Dan is er enkel ik en gij,

Neen, gij alleen en wat gij zijt:
Mijn eind van menigvuldigheid,

Mijn oorsprong waar ik ongedeerd
In liefde toe ben weergekeerd...

Maar dan, ontwaakt tot de oude droom,
Hoor ik de wind weer in de boom,

En zie de kleine dingen aan,
Die stil en ernstig voor mij staan,

Verzonken in hun eigen rust.
Zo, van ons diep verband bewust,

Heb ik hen lief en hoor hen,
Met wie 'k in u gelukkig ben,

En tot die nieuwe zin gewijd
Wordt al wat is nu werkelijkheid.

Juni/September 2006
Dr. Jan H. Sonderen